

Mihai A. PANU
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Funcțiile cunoașterii în epoca neîncrederii: Considerații asupra crizelor discursului științific.

Abstract: (The Functions of Knowledge in an Age of Distrust. Considerations on the crises of scientific discourse) History certainly occupies an important place in the infrastructure of general knowledge. Without this fascinating discipline, man would only live in a continuous present. An authentic awareness of the past would be inaccessible to him, he would not understand his individual or collective development and he would not understand what the future is built from. Despite the major importance of the science of history, public opinion seems to be shifting its interest to other horizons. Historical discourse in particular, but also scientific discourse in general, is going through a complicated period marked by various crises. We do not wish to bring into question the fact that scientific discourse had a golden age, lost like any age that does not stand still. The main objective of this investigation is to provide a minimal diagnosis of honest historiographic discourse in times of increased intolerance towards scientific culture. Beyond the inherent limits of the scientific phenomenon in general (limits that are related to its very dynamics and that are not related to bad intent), there are a series of disruptive factors of external origin that gradually undermine the capacity of scientific discourse to legitimize itself in relation to its recipients, especially general public opinion. The temptation of obscurantism becomes real when science is under the assault of ideology, when memory mechanisms alter the relationship with the past or when distrust in scientific authority becomes the fashion of the day. The crises of scientific discourse go beyond the particular case of history. They show a chronic state of affairs, located at the intersection between education, politics, society on the one hand and knowledge, progress, sustainability, on the other.

Keywords: *scientific discourse, history, memory, crisis, authority.*

Rezumat: În infrastructura cunoașterii generale istoria ocupă cu siguranță un loc important. Fără această disciplină atât de fascinantă omul ar trăi doar într-un prezent continuu. I-ar fi inaccesibilă o conștiință autentică a trecutului, nu și-ar înțelege devenirea individuală ori colectivă și nu ar pricepe din ce se construiește viitorul. În pofida importanței majore pe care o are știința istoriei, opinia publică pare să-și mute interesul spre alte orizonturi. Discursul istoric în particular, dar și cel științific în general, traversează o perioadă complicată marcată de felurite crize. Nu dorim să aducem în discuție faptul că discursul științific ar fi avut o epocă de aur, pierdută ca orice vârstă ce nu stă pe loc. Miza principală a prezentei investigații ține de o minimă diagnoză asupra discursului istoriografic onest în vremuri de crescută intoleranță asupra culturii științifice. Dincolo de limitele inerente ale fenomenului științific în general (limite ce țin de însăși dinamica sa și care nu au legătură cu reaua intenție) există o serie de factori perturbatori de sursă externă ce subminează treptat capacitatea discursului științific de a se legitima în raport cu destinarii săi, în special cu opinia publică generalistă. Tentația obscurantismului devine mare atunci când știința se află sub asaltul ideologiei, atunci când mecanismele memoriei alterează relația cu trecutul sau atunci când neîncrederea în autoritatea științifică devine moda zilei. Crizele discursului științific merg dincolo de cazul particular al istoriei. Ele arată o stare de fapt cronicizabilă, aflată la intersecția dintre educație, politică, societate pe de o parte și cunoaștere, progres, sustenabilitate, pe de altă parte.

Cuvinte cheie: *discurs științific, istorie, memorie, criză, autoritate.*

Introducere

Apelul către istorie nu se face doar pentru că ar exista un iluzoriu cult al trecutului de care colectivitățile umane sunt legate identitar. Opinia publică generalistă poate avea poziționări circumstanțiale față de parcursul unor grupuri mai mari sau mai mici ori chiar față de geneza și dezvoltarea unor mari idei relevante socio-cultural. Omul își construiește relația cu trecutul (individual sau colectiv) de regulă selectiv și nesistematic. Omite ce nu este convenabil și amplifică ceea ce poate sluji un capriciu de moment. În linii mari relația sa cu trecutul (ca de altfel și relația cu viitorul) suferă sub povara lipsei de realism și se distorsionează prin condiționările prezentului. Plecăm de la premiza, de maxim bun simț, că discursul istoric trebuie neîncetat să se supună rigorilor unor metode științifice. De fapt, nu doar asupra discursului istoric planează astfel de condiționări ci și asupra construcțiilor discursive din toată sfera cunoașterii. Se întâmplă acest lucru deoarece cunoașterea este indisolubil legată de criteriile obiectivității și se auto-legitimează prin apel la adevăruri factuale, verificabile în contexte date. Dintre toate domeniile cunoașterii, istoria are dificilul rol de a reconstitui pe fundamente cât mai obiective fragmente ale trecutului indiferent cât ar fi acesta de îndepărtat. Cum trecutul se definește ca fiind atotcuprinzător, în aparatul reconstitativ al discursului istoric intră toate aspectele vieții umane de la societate și economie la politică sau cultură. Inutil să mai adăugăm faptul că în acest aparat intră știința însăși (după cum o demonstrează constantele eforturi dedicate istoriei științei). La fel cum prezentul generic „trăiește” pe umerii propriului trecut, fiecare domeniu al cunoașterii se întemeiază pe o istorie proprie imposibil de neglijat. Parte a problematicei care ține de crizele discursului științific vizează forme de legitimare publică. Ori legitimarea, chiar și a celor mai solide discursuri științifice, nu se poate face trunchiat, necircumstanțial ci în cadre mai largi de manifestare ce revendică o raportare cât mai amplă la o logică a continuității. Cu alte cuvinte, este posibil ca unele dintre crizele discursului științific să fie cauzate de neglijența raportării științei la sensurile propriului progres adică la semnificațiile propriei istorii.

Această lucrare își propune să investigheze articularea valorilor științifice în memoria colectivă de termen lung pornind de la cazurile concrete ale scrierii istoriei. Interogația principală ce se desprinde dintr-un asemenea demers vizează felul în care o cultură științifică solidă se poate eroda prin construcția cotidiană a neîncrederii. Riscurile unui astfel de scenariu sunt reale atâta vreme cât reflexul neîncrederii (mai ales atunci când este condiționat ideologic) devine precondiție pentru nașterea obscurantismului. Dacă ne gândim la predispozițiile societăților de a internaliza natural valorile științei sau, după caz, de a le nega (uneori cu accente vehemente), câteva considerații fundamentale ies la lumină. În primul rând amprenta ideologică a respectivelor societăți. Ideologiile (majoritatea) distorsionează sensurile și mizele pe care progresul științific le presupune. Atât ideologiile seculare (în esență cele politice) cât și religiile (în accepțiunea lor de bază) au o relație tensionată cu discursul științific întrucât fiecare dintre acestea țintește aspecte diferite în conștiința omului (Cliquet, Avramov 2018, 187). Religiile tradiționale și ideologiile politice (mai ales cele non-

democratice) folosesc structuri discursive menite să trezească reacții specifice în rândurile grupurilor sociale. Ele au funcții ce ajung să circumscrie întregi viziuni despre lume și nu sunt compatibile cu pluralismul de idei și nici cu logica failibilistă. Reprezintă pseudo-programe soteriologice¹ croite pe angoasanta condiție umană și au impact mare mai ales în perioadele unor crize sistemice. În al doilea rând, educația formală (și, mai precis, alfabetizarea științifică² reală) constituie un reper fundamental în raportarea grupurilor umane la discursul științific. Acolo unde educația formală are un traseu scurt și, mai ales, acoperire redusă impactul benefic al progresului științific devine semnificativ limitat. Educația rămâne cel mai bun antidot împotriva obscurantismului. Ea extrage omul din mentalitățile fatalismului și îl plasează într-un context al nevoii de autodepășire. Prin educație societatea se eliberează de prejudecăți, de dogme, de tentațiile gândirii conforme. Privind în jur nu ar fi deplasat să constatăm că cele mai multe crize ale discursului științific sunt amplificate și prin deficit educațional iar, în subsidiar, avansul ideologiilor extremiste se alimentează din rezervorul ignoranței generale.

Crizele istoriei sau istoria crizelor? Câteva perspective

Dacă ar fi să analizăm conceptul de „criză” în termeni generali am observa anumite particularități rămase constante de-a lungul vremii și altele câteva care se schimbă substanțial. Să le luăm pe rând. Dintre caracteristicile constante (istoric) ale crizei, semnificativă rămâne logica etapizării. O criză (indiferent de sfera pe care o vizează) va conține o fază premergătoare, o fază manifestă și o fază a rezoluției. Se aseamănă întrucâtva cu etapele unei boli: faza premergătoare (corespunde perioadei de incubare a unui virus), faza manifestă (corespunde, desigur, intervalului de manifestare acută a simptomelor) și faza de rezoluție (ce corespunde etapei de recuperare, când întreaga simptomatologie dispare treptat). Acest model de dezvoltare în etape se poate aplica majorității tipurilor de criză pe care le găsim în istorie și pe care le putem documenta suficient de bine. Poate că analogia cu un proces patologic este ușor forțată. Însă boala, văzută ca proces organic, are trăsăturile unei crize și se manifestă ca atare în majoritatea situațiilor. Dintre caracteristicile care se schimbă de-a lungul vremii un loc central îl va ocupa factorul declanșator. Orice criză are nevoie de un factor declanșator suficient de puternic pentru a genera întreaga succesiune de etape. Factorii declanșatori nu trebuie confundați cu factorii favorizanți. Pot exista crize care nu se declanșează chiar dacă există factori favorizanți. Cu alte cuvinte susceptibilitatea nu înseamnă automat apariția bolii. În plan social nu putem vorbi despre absența totală a

¹ Caracterul pretins soteriologic al ideologiilor politice totalitare reprezintă o temă bine-cunoscută și puternic dezbătută în literatura de specialitate. (n.a.). Vezi câteva informații sintetizate: Dietmar Herz, „The concept of political religions in the thought of Eric Voegelin”, in Hans Maier (editor), *Totalitarianism and Political Religions*, Routledge, 2004, p. 159.

² Despre semnificațiile alfabetizării științifice se poate citi pe larg în: John Airey, Johanna Larsson, „Developing student’s disciplinary literacy? The case of University Physics”, in Kok-Sing Tang, Kristina Danielsson (editors), *Global Developments in Literacy Research for Science Education*, Springer International Publishing, 2018, p. 361.

unor predispoziții spre diverse crize. Absența predispozițiilor „negative” ar însemna existența unei lumi ideale (în sens maximalist) și, prin aceasta, desigur utopice. Factorii favorizanți (în sensul predispozițiilor) vor exista în orice sistem (politic, economic, social etc.) însă ei nu se transformă în elemente declanșatoare pentru crize atâta vreme cât circumstanțele rămân echilibrate. Între criză și non-criză există un întreg univers al nuanțelor și al condiționărilor. Gândite ca succesiuni în procese istorice lungi cele două fețe ale aceluiași plan sunt inevitabile prin prisma posibilităților de manifestare. Crizele își depășesc de regulă faza vizibilă și intră în latență (devin așadar o non-criză) până când, un declanșator va schimba din nou echilibrul. Importantă nu este existența istorică a crizei (ea ține de necesitate și, prin urmare de inevitabilitate); important este intervalul dintre criză și non-criză, mai bine spus, perioada de hibernare a crizelor. Revenind la tema declanșatorilor, se cuvin alte câteva precizări. Spre deosebire de „vechile crize”, multicauzale de regulă, noile crize se declanșează fie în baza unor impulsuri mai reduse ca intensitate, fie în logică uneori uni-cauzală. Cu alte cuvinte vechile crize porneau mai greu și se terminau mai anevoios (fiind condiționate prin multiple aspecte) pe când noile crize (să spunem crizele lumii contemporane) se declanșează mai ușor dar se și dezamorsează mai repede. Sigur, nu încercăm să generalizăm, însă preponderent vom găsi suficiente exemple în favoare perspectivei de mai sus. Generalizarea ar fi oricum imposibilă atâta vreme cât contraexemplele sunt prezente, chiar dacă în sfere specifice, mai restrânse. De pildă, în sfera geopoliticii crizele își păstrează caracterul vechi cel puțin în ceea ce privește posibilitățile de rezoluție. Pe termen lung intervalul între declanșarea și rezoluția crizelor va avea caracteristici dificil de anticipat. În orice caz pe anumite paliere (în special cele din zona securității) acest interval va fi probabil mult mai scurt și vom asista la fenomene încadrabile în logica a ceea ce putem numi „banalizarea crizelor”. Inflația crizelor (și implicit „banalizarea” lor) are legătură directă cu multiplicarea factorilor cauzatori. Într-o lume din ce în ce mai complexă, marcată de interdependențe multiple și de reconfigurări sistemice fără precedent în istorie sursele crizelor devin în mod necesar numeroase și diverse. Partea posibil pozitivă¹ în tot acest context s-ar putea să aibă legătură cu o reziliență crescută din partea societății în fața unor situații de risc și în fața unor ipostaze ale crizelor. Reziliența se clădește prin expunere la situații specifice și prin internalizarea mecanismelor de adaptare la situații noi. De fapt, într-o formă sau alta, istoria umanității este un parcurs al crizelor surmontabile fapt ce dovedește resurse nebănuie ale colectivităților umane de a se adapta și de a rezista șocurilor fiecărei epoci.

Indiferent de direcție, coordonatele acestei discuții vor avea legătură cu istoria văzută ca spațiu de manifestare a crizelor de orice fel. Crizele istoriei duc inevitabil la istorii ale crizelor. Mentalul colectiv păstrează amprenta evenimentelor trecute și îl resemnifică treptat și selectiv pe termen lung. Cu cât evenimentul din trecut a fost mai

¹ A se vedea discuția despre gândirea lui Jacob Burckhard privind felul în care crizele pot funcționa ca un fel de acceleratori ai proceselor istorice (n.a). O bună sinteză în acest sens: James R. Martin, „The theory of storms: Jacob Burckhardt and the concept of historical crisis”, in *Journal of European Studies*, 40(4), 2010, p. 310.

„traumatic” cu atât amprenta viitoare va fi mai puternică și implicit mai durabilă. Paradoxal, conștiința istorică a oamenilor (și, până la urmă, istoria însăși) se hrănesc din tumult mai mult decât din stabilitate liniară. Criza face istoria mai mult decât non-criza, ajunge să o definească și să îi construiască relieful. Crizele, mai ales cele sistemice, reprezintă borne ale timpului cu ajutorul cărora putem cartografia un trecut altminteri greu sondabil.

În planul științelor, aceeași istorie consemnează fenomene interesante. Revoluția științifică a facilitat progrese remarcabile în plan social însă a creat și anumite premise pentru dezechilibre. Principala problemă a fost (și rămâne) autonomia domeniului științific, altfel spus capacitatea discursului științific de a exista liber în afara constrângerilor de tot felul. Din perspectiva opiniei publice generaliste știința există în primul rând ca discurs. Ea trebuie „tradusă” pe înțelesul celor mai mulți, altminteri va rămâne prizonieră în cercurile specializate. Coborârea în cotidian a discursului științific devine, cel puțin parțial, o practică socială (Pérez-Llantada 2012, 50) perfect internalizabilă în contexte favorabile. Pentru a avea impact și pentru a facilita progresul sistemic știința are nevoie așadar de cadre discursive care să o popularizeze însă fără a o banaliza. Riscul banalizării (deși neglijabil poate pentru unii) presupune în mod direct minimizarea credibilității întregului demers. Ori fără credibilitate discursul științific nu va putea convinge și nu va putea fi internalizat pe termen lung. Deși în ultimele secole felurite domenii ale științei au produs descoperiri remarcabile, cultura științifică a maselor rămâne deficitară. Explicațiile pentru această stare de fapt ar trebui să le căutăm tocmai pe axa autonomie-credibilitate în contextul mai larg de popularizare a științelor.

Pentru a circumscrie mai clar analiza noastră putem lua drept exemplu domeniul (științelor) istoriei. Nu vorbim despre istorie în sensul existenței unui trecut autoreferențial și autodeterminant. Vorbim de multitudinea narațiunilor despre acest trecut și de felul în care discursul științific, mai mult sau mai puțin altoit pe metodologii clare, ajunge să reconstituie acel trecut în lumini cât mai obiective. Diferitele orientări istoriografice folosesc un instrumentar specific pentru a mijloci contactul cu trecutul istoric. Unele sunt mai concentrate pe fapte și evenimente altele pe interpretare și contextualizare. Unele sunt neutre axiologic altele sunt (prin voie sau nevoie) marcate de condiționări ideologice. După cum vedem, relația cu trecutul nu poate fi una directă, nemijlocită. Ea ni se înfățișează întotdeauna ca o structură discursivă cu atribute științifice variabile dependente la rândul lor de impulsuri exterioare demersului propriu-zis. Acest aspect este însă doar jumătatea problematicei. Discursurile științifice asupra istoriei, indiferent de morfologia lor și indiferent de motivațiile care le stau în spate, reprezintă „produse de consum” al căror succes pe piață nu este neapărat garantat de calitate ori obiectivitate. Discursurile științifice asupra istoriei au impact larg în măsura în care pot fi credibile (sau, după caz, în măsura în care vor reuși să mimeze cu succes credibilitatea). Aici situația se complică oarecum deoarece începe să conteze nu doar calitatea produsului, ci și calitatea consumatorilor. Vorbim, desigur, despre calitatea educațional-etică a unor categorii mari de consumatori pentru care contactele

cu discursul științific variat nu sunt întâmplătoare și vag-circumstanțiale. Vorbim în mod necesar de un public instruit pentru care alfabetizarea științifică nu mai este de mult o provocare. Relația maselor cu știința are la bază două dimensiuni importante. Pe de o parte infrastructura educațională ce reușește (cu mai mare sau mai mic succes) să integreze societatea în fluxurile cunoașterii și progresului. În paralel se dezvoltă treptat o cultură a științei ce are capacitatea de a vindeca și cele mai încăpățânate porniri obscurantiste. De cealaltă parte găsim o dimensiune inerțială, adânc înrădăcinată în precaritățile veacurilor trecute. Inexistența sau, după caz, slaba alfabetizare științifică în cazul unor categorii populaționale mari au fost pe termen lung precondiții pentru întreținerea unei ignoranțe structurale aflată la intersecția dintre obscurantism, prejudecată, reflexe mistice și variate superstiții anti-moderne. „Dezvrăjirea” lumii în care trăim s-a făcut greoi și, în ciuda unor evoluții remarcabile, procesul nu pare încă încheiat.

Din perspectiva relației cu știința, mentalul colectiv actual se găsește prins între reflexele trecutului și condiționările prezentului. Progresul științific nu garantează automat dezvrăjiri, detabuizări ori resetări complete de mentalități. Ne lovim constant de aceeași problemă insurmontabilă a încrederii sociale ce își caută ancora în narațiuni maniheiste, apodictice, mitizante, simplificatoare. Acestea din urmă sunt prin natura lor incompatibile cu discursul științific autentic, neînregimentat. Discursul științific nu are impact prin simpla lui validitate. Poate fi onest, bine calibrat, de imensă relevanță. Atâta vreme cât nu își găsește calea spre conștiințele celor mulți impactul lui va fi limitat. Popularizarea conținuturilor științifice fără a le dilua forma și fără a le deturna mizele rămâne, de departe, provocarea cea mai mare pentru lumea de azi. Obscurantismul în variatele sale ipostaze, inclusiv atunci când ia formele unei mișcări sociale, (Harris 1979, 315) se hrănește din acest clivaj al neîncrederii și al insuficienței accesibilizării. Știința nu a fost vreodată un produs de larg consum și probabil nu va fi vreodată. Însă o masă critică, plasabilă în siajul ei, trebuie să existe altminteri modernitatea își va fi ratat sensurile. Nu trebuie apelat la artificii discursive de dragul popularizării. Discursurile (dacă e să ne referim doar la cele pe teme istorice) au oricum propriul balast și suficiente inadecvări. Cu alte cuvinte nu trebuie o „propagandă” pentru știință care să producă adeziuni necondiționate. Știința nu caută credincioși fără dubii. Nu se dorește a fi o nouă religie, nu poate avea pretenția plenară a salvării.

În mai toate ramurile științelor se observă alunecarea spre discursuri alternative. De la convenabile bagatelizări la grosolane falsificări găsim o gamă largă de ipostaze ale crizelor discursului științific. Istoria este, poate, cea mai expusă falsificărilor și mistificărilor de tot felul având în vedere nevoile instrumentalizărilor ideologice și sensibilitățile opiniei publice față de anumite aspecte ale trecutului. Dacă ne uităm cu răbdare spre angajamentul regimurilor totalitare față de rescrierea istoriei în cheie conformă ideologic vom ajunge destul de repede la concluzii pesimiste. Anii întregi de îndoctrinare și internalizarea de către generații întregi a unor narațiuni istorice mistificate până la exces nu pot fi contrabalansați prin exerciții sporadice de gândire critică și nici măcar prin campanii ale demitizării. Adevărul contextual și obiectivitatea

odată deturnate se pot recupera greu mai ales în societăți fără repere axiologice solide și fără o cultură științifică deja rodată. Crizele discursurilor asupra istoriei sunt în primul rând crize de raportare la trecut în condiții de insuficientă dezvoltare a ceea ce Hayden White numea „conștiință istorică” (White 1990, 14). Acest lucru implică intersecția a două aspecte deopotrivă relevante: neîncrederea generală a societății în discursul științific pur și dificultatea istoricului de a reda sensul cursului istoric dincolo de evenimențialitatea brută. Acest ultim aspect merită cu siguranță aprofundat în cercetări de mai mare anvergură. Contează, așa cum am spus, felul în care este „consumată” știința (istorică) de publicul larg, dar contează la fel de mult felul în care produsele cercetării științifice sunt livrate în contexte socio-culturale specifice. Morfologia discursului devine indicator al impactului și semn al receptării dincolo de cercurile specializate. Factualul se poate pune în context doar prin discurs și poate căpăta sens doar prin interpretare bine calibrată. O spun, pe bună dreptate, nume importante din rândul istoricilor: „Studierea stilului sugerează, așadar, că istoricul nu și-a încheiat misiunea odată ce a înțeles cauzele și cursul evenimentelor. Narațiunea istorică lipsită de analiză este trivială, iar analiza istorică fără narațiune este incompletă” (Gay 1976, 189). Dacă stilul de livrare a informației prin intermediul discursului științific este important, atunci atenția dedicată construcției sensurilor devine cât se poate de relevantă. Factualul brut nu poate fi internalizat automat în lipsa unei minime interpretări. Aceasta din urmă este posibilă doar în urma unor analize bine întemeiate preferabil plasate în afara pretențiilor de infailibilitate epistemologică.

Concluzii

Locul și rolul științelor în societățile umane reprezintă un subiect imposibil de acoperit prin abordări disciplinare unice. Nici istoria, nici sociologia, nici antropologia nu pot de unele singure să investigheze cu maximă amplitudine un fenomen aflat la intersecția mai multor planuri, așa cum este știința și, în subsidiar, producerea discursurilor științifice. Interdisciplinaritatea abordărilor devine imperativă atunci când încercăm să explicăm dinamici aflate dincolo de logica monocauzalității. Generic fie spus, știința facilitează progresul, dar are nevoie de vectori specifici pentru a ieși din universul mărginit al comunităților epistemice și pentru a pătrunde ulterior într-un mental colectiv pe care să îl poată modela corespunzător. Crizele discursului științific nu sunt, cel puțin din această perspectivă, plasabile în ecosistemul științific general ci mai degrabă în discursul asupra științelor. Neajunsurile sunt bidirecționale. Pe de o parte strategiile de popularizare a științelor nu țin pasul cu dinamica sociale și nu pot avea impact semnificativ din pricina insuficienței apropierei față de „consumator” adică față de publicul țintă. Pe de altă parte, slaba alfabetizare științifică identificabilă în categorii sociale mari blochează, la rândul ei, internalizarea optimă a narațiunilor științifice variate, cu atât mai mult a celor istorice (după cum încercăm să argumentăm în acest articol). Sincopele de relaționare pe acest plan al producerii științei și popularizării ei cauzează pe termen lung o criză cronică de încredere (din partea celor care nu dețin instrumentele necesare pentru a discerne în asemenea chestiuni). După

cum încercam să argumentăm, educația formală are în acest context dificila misiune de a topi distanțele între ignoranță și emancipare sau de a combate tentațiile obscurantismului prin apel la rațiune și autoritate domenală. Lipsa unor asemenea premise va face ca discursul științific să fie orientat spre nicăieri adică să fie lipsit de destinatari. Totuși, nu acesta este singurul risc. Pierderea locului și rolului discursurilor științifice autentice în societate va atrage după sine reorientarea opiniei publice spre narațiuni pseudo-științifice sau chiar pe de-a-ntregul false. Oricum, discursurile alternative asupra unor subiecte de mare importanță socială (de la istorie la economie sau de la politică la medicină) tind să devină dominante în acele cercuri sociale vulnerabile prin prisma educației precare. Asistăm la o veritabilă convertire a autorității științifice prin decredibilizarea comunităților epistemice autentice și legitimarea unor surrogate. Implicațiile pe termen lung ale acestei stări de fapt sunt multiple și dificil de gestionat iar riscurile aferente deja se întrezăresc. Dacă rațiunea științifică nu mai poate fi un reper social solid atunci viitorul se va construi pe fundamente din ce în ce mai fragile.

Bibliografie

- Cliquet R., Avramov D. 2018. *Evolution Science and Ethics in the Third Millennium. Challenges and Choices for Humankind*. Cham: Springer International Publishing.
- Gay, Peter. 1976. *Style in History*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Harris, Marvin. 1979. *Cultural materialism: the struggle for a science of culture*, New York: Random House.
- Maier, Hans (editor). 2004. *Totalitarianism and Political Religions*. New York: Routledge.
- Pérez-Llantada, Carmen. 2012. *Scientific Discourse and the Rhetoric of Globalization. The Impact of Culture and Language*. London: Continuum International Publishing Group.
- Tang Kok-S., Danielsson K. (editors). 2018. *Global Developments in Literacy Research for Science Education*. Cham: Springer International Publishing.
- White, Hayden. 1990. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Martin James. 2010. *The theory of storms: Jacob Burckhardt and the concept of historical crisis*, in „Journal of European Studies”, 40 (4), p. 307-327.